

فردوسی و شاهنامه در آن سوی مرزها

تأليف

ابوالقاسم رادفر

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران، ۱۳۹۱

سرشناسه: رادفر، ابوالقاسم، ۱۳۳۹-

عنوان و نام پدیدآور: فردوسی و شاهنامه در آن سوی مرزها/ تألیف ابوالقاسم رادفر.

مشخصات نشر: تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری: و، ۵۹۴ ص.

شابک: 978-964-00-1499-8

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه: ص. ۵۱۷.

یادداشت: نمایه.

موضوع: فردوسی، ابوالقاسم، ۳۳۹-۴۱۶ق -- تأثیر.

موضوع: فردوسی، ابوالقاسم، ۳۳۹-۴۱۶ق -- نقد و تفسیر.

موضوع: فردوسی، ابوالقاسم، ۳۳۹-۴۱۶ق -- شاهنامه.

ردیف: ۱۳۹۱ ر ۲ ت ۴۴۹۷/PIR

بندی درج: ۱/۲۱ فا ۸

شماره ثبت: ۲۸۵۷۰۸۸

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۰-۱۴۹۹-۸

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران: خیابان جمهوری اسلامی، میدان استقلال، صندوق پستی ۱۱۴۶۵

فردوسی و شاهنامه در آن سوی مرزها

© حق چاپ: ۱۳۹۱، مؤسسه انتشارات امیرکبیر www.amirkabir.net

نوبت چاپ: اول

مؤلف: دکتر ابوالقاسم رادفر

طراح جلد: محمدرضا نبوی

حروف متن: لوتوس ۱۴

چاپ و صحافی و لیتوگرافی: چاپخانه سپهر، تهران، خیابان ابن سینا (بهارستان)، شماره

شمارگان: ۱۰۰۰

بها: ۱۶۵۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ است. هر گونه نسخه برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیومه در مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست مندرجات

پیشگفتار

بخش اول: فردوسی و شاهنامه در شبه قاره

نسخه‌های خطی شاهنامه	۳
نسخه‌های چاپی شاهنامه	۱۵
مقلدان فردوسی	۱۹
آثار تقلیدی شاهنامه	۴۷
ترجمه‌های شاهنامه و منابع آنها	۸۳
فردوسی در کتابها	۸۹
فردوسی در بخشی از کتابها	۹۳
فردوسی‌پژوهی در مقاله‌ها	۹۷
فردوسی‌پژوهی در برخی از تذکره‌ها	۱۱۱
فردوسی‌پژوهان	۱۲۳

بخش دوم: فردوسی و شاهنامه در دیگر کشورها

برخی از نسخه‌های خطی و هنری شاهنامه	۱۷۵
ترجمه‌های شاهنامه و منابع آنها	۱۸۷
فردوسی در برخی از کتابها	۲۰۹

۲۲۷	فردوسی در ضمن کتابهای دیگر
۲۳۹	فردوسی در مقاله‌ها
۳۰۱	فردوسی پژوهان
۴۷۳	فردوسی و شاهنامه از دیدگاه بزرگان
۴۸۵	بخشی از آثار ایرانیان در ارتباط با شاهنامه فردوسی و بعضاً تطبیقی
۵۱۷	اهم منابع
۵۲۵	فهرست اشخاص
۵۴۷	فهرست کتابها
۵۷۹	فهرست حالات

پیشگفتار

سخن از فردوسی بزرگ است. آورنده کاخ بلند شاهنامه، شاهکار سترگ زبان فارسی در طول اعصار و دوری که هرگز از باد و باران گزند نیافته و نخواهد یافت. اثری مایه افتخار، غرور و استقامت نسل‌ها پس از نسل‌ها. گرانمایه کتابی که سراسر شور و حال عشق به میهن، دلاوری‌ها و رشادت‌ها و از خودگذشتگی‌هاست. افتخار آفرین نامه ایران باستان و چکیده فرهنگ و آمال و آرزوهای دوران پیشین را به بهترین شکل و زیباترین صراحت از نظر لفظ و محتوا در اختیار ما قرار داده، اثری نه تنها متعلق به مردم ایران امین این کهن‌بوم و بر، بل، سترگ کتابی برای تمام انسان‌های آزاده و آرمانخواه حق‌جو و عدالت‌خواه گیتی و جهان. سروده‌ای که ستایشگر تمام مفاهیم انسانی و اخلاقی است و هرآنچه رنگ صداقت و راستی و جوانمردی و بزرگی دارد در خودش جمع کرده و به نکوهش بدیها و مظاهر زشتی‌ها و پلیدی‌ها پرداخته است. شاید بتوان گفت شاهنامه تنها اثری است که چون آئینه‌ای تابان و درخشان انعکاس دهنده تمام جنبه‌های خوب و زشت جامعه بشری از دور دست‌های تاریخ تا امروز و حتی زمان‌های بعد است. کتابی است که خیلی رسا و زیبا از هرچه رنگ

نامردی و نامردمی به خود می‌گیرد پرده برمی‌دارد و خصایل نیک و پسندیده و جنبه‌های زیبایی، درستی و راستی و مظاهر کمال انسانی و آرمانی انسانی را تجلی می‌بخشد. اثری است که هرکس و هر فرد متناسب با بینش و جهان‌بینی خود دربارهٔ زندگانی انسانی، تمام خصائل زشت و زیبایی زندگی را می‌تواند از آن برداشت کند، خوبیها و مظاهر آن را بسنجد و در مقابل، بدیها و زشتیها را بپوشاند و جوهرهٔ واقعی انسانی را از مطای سروده‌های فردوسی بزرگ، پدیدار زبان فارسی و حامی ارزشهای بزرگ حیات بشری دریابد و در برابر روح بلند فردوسی، نگاه عظمت و مقام ادبی - هنری او سر تعظیم فرود آورد.

از این رو، در گذشته‌های دور تاکنون، به ویژه از زمان هزارهٔ فردوسی - که در واقع سرآغاز فردوسی‌شناسی و تبیین ارزش‌های متعالی شاهنامه بود - کتابها، مقالات، رساله‌های فراوان نوشته شده و این شاهکار ادبی بزرگ در عرصهٔ انواع هنرها چون نقاشی، مجسمه‌سازی، تذهیب، خطاطی و خوشنویسی و سایر شقوق هنری موجب خلق آثار متعدد و متنوع فراوانی گردیده که فقط فهرست و سیاهه‌ای از اینگونه آثار هنری خود سلسله کتابهایی را فراهم می‌آورد.

تأثیر شاهنامه در طول زمانهای بعد از خلق آن، همواره شاعران و نویسندگان فراوانی را در عرصهٔ جهانی، به ویژه در گسترهٔ زبان فارسی به تلاش‌های فراوان واداشته و تقلیدها و آثار فراوان شعری، داستانی، تاریخی، نمایشی و حتی سینمایی بر گرد این اثر بزرگ پدید آمده است. از سویی، معاصران برجسته و آموزندهٔ این کتاب به صورت‌ها و شکل‌های متفاوت چه بر سنگ نبشته‌ها و چه در آثار مختلف ادبی همواره مورد استفاده قرار گرفته است. زبان فردوسی و دستور زبان آن، آرایه‌ها و صنایع بلاغی، توصیفها، قدرت واژه‌سازی فردوسی، نوآوری‌های واژگانی، احیاگری واژه‌های کهن و کاربرد آن در شاهنامه و جنبه‌های داستانی، نمایشی، فرهنگ عمومی و عامیانه، بازتاب

پیشگفتار ج

فرهنگهای مختلف گذشته و حال، توجه به جنبه‌های آداب و آئین گذشته، آداب و رسوم، جشنها و سوگها و به طور کلی تاریخ، فرهنگ و تمدن گذشته، همه و همه بخش کوچکی از صورت محتوای این اثر سترگ، ماندگار و همه‌زمانی را تشکیل می‌دهد. چه بسا اگر روزی صاحب همت یا ارباب همتانی بزرگ پیدا شوند که از زوایای گوناگون و دقیق و موشکافانه فرهنگ موضوعی شایسته را تهیه کرده و انعکاس و بازتاب فرهنگ گذشته را در آن واکاوند و تأثیری را که این کتاب در آثار آیندگان در ابعاد گوناگون گذاشته مورد بررسی قرار دهند، زمان است که عظمت و اهمیت این سترگ شاهکار قرون و اعصار متمادی به عصاره و چکیده آرمان‌های بزرگ بشری همه دوران است، آشکار می‌گردد.

اثری که به اکثر زبان‌ها ترجمه گردیده و حتی در برخی زبانها تحلیل و واکاویده شده، در ادبیات تعلیمی جهانی آثاری پیرامون آن نوشته شده؛ با شاهکارهای طراز اول جهان سنجیده و مقایسه گردیده و صاحب نظران بسیاری را واداشته که به عظمت و بزرگی آن در مقایسه با شاهکارهای حماسی جهان اذعان کنند و حق بزرگ فردوسی را بر ادبیات جهانی - آن هم نه تنها ادبیات حماسی - گردن نهند.

چه بسیار افرادی که بارها و بارها در صدد تصحیح، تحقیق، تفسیر، ترجمه و شرح اثر بزرگ فردوسی برآمده، طبع‌های انتقادی چندی از شاهنامه را برآورده و مشکلات آن را در آثار و رساله‌های فراوان نوشته‌اند. تقلیدها و نظیره‌ها به هم دنبال انتشار شاهنامه پدید آمده؛ منظومه‌های مختلف حماسی، تاریخی و دینی متعددی بر اساس آن شکل گرفته و صاحبان کتابها و مقالات چندی نیز چه به صورت گروهی و چه موردی به بررسی آن پرداخته‌اند که در اینجا بدان‌ها - در حد موضوع و گستره کتاب - اشاره شده و تلاش گردیده که نقدها و بررسی‌های صورت گرفته پیرامون فردوسی و شاهنامه و همچنین فردوسی پژوهان جهانی و

آثارشان تا حد امکان معرفی شود. هدف این تلاش نه تنها نمایاندن جنبه‌های گسترده فرهنگی و نکوداشت ارزشهای والای حماسه بزرگ ایران، بلکه عامل مهم افزایش غرور ملی ایرانیان است و اینکه همه مردم این مرز و بوم به این باور برسند که ما ملت بزرگی هستیم و همواره در طول تاریخ دیرینه خود از وجود بزرگان بسیار و آثار سترگ زیاد بهره‌مند بوده‌ایم، اما متأسفانه امروزه به دلایل گوناگون - به ویژه شرایط فعلی فرهنگی - به نوعی به خود باختگی فرهنگی بومی دچار شده و به هویت ملی خویش بی‌اعتنا، بلکه بی‌اعتقاد شده‌ایم. پس برماست که ای ایرانیان بدانیم که شده به خود بیندیشیم و به خویشستن خویش بازگردیم و هویت ملی خود را بی‌رنگ شده خود را بازیابی و بازشناسی کنیم. آن هم با توجه به بزرگترین پایه و اساس هویت ملی، زبانی و فرهنگی ملت ایران از گذشته تا حال است یعنی شاهنامه فردوسی - اثری که در حکم دایرةالمعارف بزرگی از تمام خویبها و زبانی است و پایه و مایه افتخار ملی هر ایرانی غیرتمند و علاقه‌مند به این فرهنگ سرزمین و این مایه غرور و سربلندی نسل‌ها و دوران‌های دور و نزدیک را تشکیل می‌دهد.

آوازه بلند فردوسی امروزه در هر کوی و ربوای پیچیده و ندای آزادگی و حق‌طلبی و حق‌جویی و طلب نام و افتخار و انسان و مردم او در سراسر گیتی طنین افکنده و بسیاری از محققان و فردوسی پژوهان با ناطق زبان را واداشته که به شکل‌ها و صور مختلف و با دیدگاه‌های متفاوت به فردوسی و آثار سترگ او توجه کرده و هریک به نوبه خود و برداشت خود درباره آن به اظهار نظر دست یازند و آن را عادلانه یا بعضاً مغرضانه در بوته تحقیق و نقد و بررسی قرار دهند که کتاب حاضر در واقع به معرفی بخشی از این تلاشها و پژوهشها پرداخته است.

علت انتخاب این موضوع، بیشتر به این جهت است که خوشبختانه در سال‌های اخیر تحقیقات فراوانی درباره شاهنامه و فردوسی در ایران صورت گرفته و منابع نسبتاً خوبی در این باره در دست است، ولی منبعی نسبتاً مفصل

درباره پژوهش‌ها و تحقیقات افراد آنسوی مرزها حتی ایرانیانی که در خارج از گستره این کهن بوم و بر به فردوسی پژوهی و شاهنامه‌شناسی مشغولند- بجز نام و آثار تعداد اندکی از آنان - وجود ندارد. لذا عزم را جزم کردم تا به یادداشت‌های سال‌های گذشته خود در این باره سر و صورت داده و آنها را در حد و بهر توان خود در چند بخش مرتب کرده و به تألیف این کتاب پردازم که تقابلاً انتشار آن- ان شاء الله تعالی- با سال بزرگداشت فردوسی و شاهنامه بزرگ او میموزد و مبارک است. اگرچه خود بر این امر واقفم که خلل‌ها و نارسایی‌های فراوانی در این اثر وارد دارد، لیکن شاید این گام موجب شود که در آینده پژوهشگران و علاقه‌مندان شاهنامه‌پژوه به طور وسیع‌تر و گسترده‌تری این کار را دنبال کنند و نایافته‌ها و بی‌پایان‌ها را بیابند و در قالب مقاله‌ها، کتابها و پایان نامه‌ها انتشار دهند.

البته ارزش این شاهکار ادبی جوی خیل و بس از اینهاست، چه به قول محقق نامدار و شاهنامه پژوه بزرگ معاصر، استاد جتبی منوی در کتاب فردوسی و شعر او «شاهنامه فردوسی از برای مردم ایران از سه لحاظ مهم است: اول اینکه یکی از آثار هنری ادبی بسیار بزرگ است و از طبع و قریح و یکی از شعرای بزرگ قوم ایرانی زاده است و بر اثر همت و پشتکار و فداکاری و بیست سی سال خون جگر خوردن او به وجود آمده است، دوم اینکه تاریخ استانی و حکایات نیاکان ملت ایران را شامل است و در حکم نسب‌نامه این مردم است. سوم اینکه به زبان فارسی است و فارسی محکم‌ترین زنجیر علقه و ارتباط طوایفی است که در خاک ایران ساکنند. مقام شعری و هنری شاهنامه به قدری بلندست که حتی اگر از جامه زبان فارسی نیز عاری شود، یعنی به زبانی از زبانهای دیگر عالم چنانکه باید و شاید آن را ترجمه کنند باز کتابی بزرگ و دارای مقام هنری بلند خواهد بود.» (به نقل از مقدمه کتابشناسی فردوسی، ایرج افشار، تهران، انجمن آثار ملی، چاپ دوم با تجدید نظر، ۱۳۵۵/ ۲۵۳۵، ص ۵۰).

البته سخن درباره شاهنامه در آن سوی مرزها به این مقدار تمام نمی‌شود زیرا در آثار و منابع بسیار چون دایرةالمعارف‌ها، گلچین‌ها، کتابشناسی‌ها، فهرست‌ها، تاریخ ادبیات‌ها و حتی دیگر نوشته‌هایی که مستقیماً ارتباطی با فردوسی و شاهنامه ندارند، در این باره به مطالب فراوانی برمی‌خوریم که ذکر تمام این‌ها در این کتاب نسبتاً محدود نمی‌گنجد. همچنین امکان دسترسی به تمام این آثار وجود ندارد.

در خاتمه یادآور می‌شود که برخی آثار و مقالات نوشته شده به وسیله ایرانیان دانش و ادب از کشور هم از آن جهت که زمینه‌های تطبیقی یا خارج از ایران داشته‌اند، بیان‌ها و اثر ذکر شده‌اند.

باشد که همین مقدار به وجود نارسایی‌ها و کاستی‌هایش مورد قبول صاحب نظران و علاقه مندان قرار گیرد.